

УДК 347.23

В.А. ДРУГОВА, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОЗОВ ПРО ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ НЕ ДОСЯГЛИ ПОВНОЛІТТЯ

Ключові слова: особи, які не досягли повноліття, захист права власності, позов про визнання права власності, позивач, відповідач, окреме провадження

Численні перетворення у суспільному житті нашої країни потягли за собою кардинальні зміни інституту власності. Це знайшло своє відображення у Конституції України та у новому цивільному законодавстві, які легітимізували такі важливі категорії, як приватна власність, захист права приватної власності способами, встановленими законом.

На теперішній час законом чітко встановлена відсутність будь-яких відмінностей у змісті права власності фізичних, юридичних осіб та публічно-правових утворень. Відповідно до норм чинного законодавства, суб'єктами права власності можуть бути будь-які громадяни незалежно від статі, раси, національності, громадянства, а також незалежно від віку. Це означає, що особи, які не досягли повноліття і не мають повної цивільної дієздатності, можуть мати на праві власності будь-яке майно, що може знаходитись у власності фізичних осіб. Особи, які не досягли повноліття, як і всі інші суб'єкти цивільного права, мають рівні стартові можливості для набуття права власності. Їм, так само, як і іншим суб'єктам права власності, належать правомочності володіння, користування та розпорядження щодо їх майна.

Особливий інтерес привертає такий об'єкт права власності, як нерухоме майно, оскільки значна цінність, тривалий термін функці-

онування і велике значення для задоволення основних потреб будь-якої особи роблять його основним об'єктом права власності осіб, які не досягли повноліття.

Проте, неспроможність осіб, які не досягли повноліття, самостійно здійснювати та захищати свої майнові права, досить часто призводить до порушень їх права власності на нерухоме майно.

Проблем захисту права власності від порушень у своїх роботах торкалися багато російських та вітчизняних вчених. Серед них М.Б. Братусь, А.В. Венедиктов, О.В. Дзера, І.О. Дзера, Д.Н. Латіпов, О.В. Люшня, В.Ф. Маслов, І.Б. Живіхіна, М.Д. Жидков, Т.Т. Кіреєва, С.А. Краснова, Ю.О. Ламейкін, І.Б. Новіцький, У.В. Серокурова, О.Л. Серьогіна, К.І. Скловський, О.Ю. Скворцов, Є.А. Суханов, Ю.К. Толстой, П.Я. Трубніков та інші. Однак, роботи більшості вчених були присвячені дослідженню та вирішенню загальних питань, які виникають при захисті права власності шляхом пред'явлення позову про визнання права власності. Крім того, частина робіт є російськими, і написані на підставі законодавчої бази Російської Федерації, яка не знає окремого інституту визнання права власності. В українській правовій літературі сьогодні позовам про визнання права власності не приділено достатньо уваги. З огляду на зазначені зауваження метою статті є дослідження особливостей підстав та умов пред'явлення такого позову щодо об'єктів нерухомості, які можуть належати на праві власності особам, які не досягли повноліття.

Зазначимо, що традиційно основними речовими засобами судового захисту права власності визнаються ввідикаційний позов, негаторний позов і позов про визнання права власності [1, с.442–458].

Позов про визнання права власності заявляється у разі заперечення або невизнання права власності особи іншими особами, а також при втраті власником документа, який засвідчує його право власності (ст.392 ЦК).

Перш за все, слід зазначити, що визнання права власності має двоїсту природу. З одно-

го боку, позов про визнання права власності – є одним з засобів захисту права власності, а з іншого – визнання права стоїть на першому місці серед способів захисту прав взагалі у ст.16 ЦК України. Це пояснюється тим, що вимога про визнання права власності природним чином входить практично до будь-якого позову про захист права власності, оскільки є передумовою застосування самого засобу захисту.

Так, вимога про визнання права власності може супроводжувати віндикаційний позов, оскільки для того, щоб вимагати повернення майна необхідно щоб особа була визнана його власником. Вимога про визнання права власності може бути заявлена при відсутності позбавлення особи володіння річчю для усунення перешкод у користуванні та розпорядженні річчю. Закон також містить вказівку на ті випадки, коли вимога про визнання права власності має самостійний характер. Зокрема, у випадках, коли право власності оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати власником документа, який посвідчує його право власності тощо. Саме в силу цієї багатозадачності позову про визнання права власності і виникають дискусії з приводу правової природи даного позову.

В юридичній літературі існують різні погляди на правову природу даного позову. Так, вважається, що позов про визнання права власності є:

- 1) позовом, що супроводжує віндикаційний позов [2, с.421];
- 2) видом негаторного позову [3, с.93];
- 3) самостійним позовом [4, с.189].

На наш погляд, позов про визнання права власності не може ототожнюватися з віндикаційним позовом, оскільки з його допомогою не можна визнати право власності або захистити річ від перешкод і незручностей, бо в основі віндикації лежить лише захист від позбавлення володіння; віндикація не може застосовуватися тоді, коли позивач не може надати суду належні і безперечні докази, що захищають права на спірну річ, а та-

кож тоді, коли відповідач починає заперечувати право власності позивача зустрічним позовом. Крім того, видається, що реалізація визнання права спільно з віндикаційною вимогою не виглядає доцільною стосовно нерухомого майна при наявності зареєстрованого права відповідача.

Не є позов про визнання права власності і різновидом негаторного позову, оскільки правова природа негаторного позову дозволяє усувати фактичні перешкоди, а не юридичні, які можуть бути викликані правозастосовними діями адміністративних органів, які реалізують свою компетенцію, діями фізичних або юридичних осіб, які оспорують або не визнають права власника. Відповідно для боротьби з такими перешкодами має застосовуватись позов про визнання права власності, який вносить ясність та чіткість у відносини констатації права, в той час як негаторний позов має не констатуючий, а заборонний характер.

◀ Таким чином, вважаємо, що позов про визнання права власності є самостійним позовом.

Викликає також суперечки і речово-правова природа даного позову.

Слід зазначити, що в російській юридичній літературі подібний позов найчастіше розглядається в якості загального позову про визнання, оскільки до нього можуть вдатися також носії зобов'язального та виключних прав [5, с.95]. Крім того, ЦК Російської Федерації взагалі ніякої згадки про даний позов не містить.

Між тим, О.П. Сергєєв зробив спробу показати речово-правові особливості позову про визнання права власності. На його думку, цей позов є абсолютним, оскільки може бути пред'явлений до будь-якої особи і не пов'язаний з якими-небудь зобов'язальними відносинами; він є речовим, оскільки спрямований на захист індивідуально-визначеного майна; сутність цього позову, яка полягає у визнанні права власності на майно, не співпадає ні за змістом, ні за формою з віндикаційним і негаторним позовами

[1, с.411–414].

Проте, у науці цивільного права дана думка не є єдиною [6, с.9–10; 7, с.49–50]. Наприклад, А. Зєвайкіна, вказуючи, що ЦК РФ не визнає самостійності позову про визнання права власності, пише, що в тих випадках, коли особа, вимагаючи звільнити майно з-під арешту, доводить своє право власності, але не вимагає його повернення, так як майно знаходиться у володінні контрагента на законній підставі, таку вимогу слід кваліфікувати як самостійний позов про визнання права власності [7, с.49].

Інші вчені вважають, що вимога про визнання права власності не може розглядатися в якості самостійного позову, оскільки в кінцевому рахунку ця вимога має ту ж мету, на досягнення якої спрямовані віндикаційні або негаторні позови [6, с.9–10].

Український законодавець вже поставив крапку у даній суперечці, прийнявши окрему норму, яка закріплює право власника пред'явити позов про визнання його права власності та розмістивши зазначену норму серед речово-правових засобів захисту права власності. Тим самим стає очевидним, що в українському законодавстві даний позов має самостійний речово-правовий характер.

Разом із тим, на наш погляд, слід підтримати тих вчених, які вважають, що позов про визнання права власності може бути пред'явлений не тільки для захисту права власності як абсолютного права, але й у тих випадках, коли між певними особами існують відносні правовідносини [8, с.260; 9, с.95–96; 10, с.16]. Зокрема, в результаті договору купівлі-продажу продавець повинен передати об'єкт договору покупцеві. У разі відмови виконати такі дії покупець часто заявляє в суд позов про спонукання виконати обов'язок продавця з передачі речі і про визнання права власності на це майно. У такому разі вимога про визнання права власності буде витікати з договірних правовідносин, відповідно, його ніяк не можна буде віднести до речово-правових способів захисту права власності. Про це свідчить і практика

пред'явлення позовів про визнання права власності на нерухоме майно.

Позов про визнання права власності подається тоді, коли в інших осіб виникають сумніви щодо належності майна, створюється неможливість реалізації права власності у зв'язку з наявністю таких сумнівів чи втраченою належних правостановлюючих документів на жилий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо. За таких обставин, коли суб'єктивне право власності ще безпосередньо іншими особами не порушено, особа може звернутися до суду з позовом про визнання права власності, який матиме самостійне правове значення і вимагатиме винесення зобов'язуючого рішення для інших осіб, оскільки у цьому випадку навіть відсутня така сторона, як відповідач.

Водночас можливі позови, про визнання права власності, в яких є конкретні відповідачі. Такими можуть бути позови про визнання права власності на майно, створене відповідно до договорів про спільну діяльність, якщо це право не визнається співвласником, про визнання права власності особи, яка не досягла повноліття, на частку у приватизованій квартирі, яка була приватизована без її участі тощо.

Таким чином, позов про визнання права власності має подвійну природу, що виражена в існуванні двох видів визнання права: позитивного і негативного. При позитивному – власник бажає отримати судову констатацію наявності у нього спірного права власності, при негативному – констатацію відсутності у порушника права, що належить йому.

Позитивний ефект від застосування визнання права власності полягає в тому, що суд вносить ясність у взаємини сторін і усуває сумніви в правовому статусі суб'єктів правовідносин.

Позивачем за позовом про визнання права власності може бути будь-яка особа, яка вважає себе власником певного нерухомого майна, однак не може належним чином реалізувати свої правомочності у зв'язку з наяв-

ністю щодо цього права сумнівів з боку третіх осіб, необхідністю одержати правовстановлюючі документи.

Відповідачем за цим позовом може бути будь-яка особа, яка сумнівається у належності майна позивачеві або не визнає за позивачем права здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження таким майном, або має власний інтерес у межах існуючих правовідносин.

Не може бути відповідачем за даним позовом державний реєстратор. Проте, він може бути притягнутий до участі у справі в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору. Навіть якщо спір став наслідком дій державного реєстратора (були прийняті документи, які не відповідають вимогам чинного законодавства, невірно кваліфіковані умови правочину тощо), він має розглядатися з тією особою, яка є володільцем спірного права. Це, однак, не виключає звернення до суду з різними, передбаченими законом вимогами, до реєстраційних органів. Проте такі вимоги не можна кваліфікувати як вимоги про визнання права власності.

Може виникнути й ситуація, коли відсутній відповідач, який безпосередньо піддає сумніву наявність у особи права власності на майно чи сам претендує на це майно і змушений відповідно до рішення суду примусово виконати обов'язок. В такій ситуації не існує спору щодо права власності певної особи.

Але право власності є абсолютним правом, і воно має захищатися абсолютними речовими засобами захисту.

Справа в тому, що у ст.392 ЦК України закладено суперечливу конструкцію позову про визнання права власності, яка надає власникові право пред'явити позов про визнання його права власності, не тільки якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також і у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. За таких обставин реалізація особою права на застосування речових засобів захисту пев-

ною мірою не узгоджується із загальновизнаною конструкцією можливості застосування цивільно-правових засобів захисту цивільних прав лише у разі їх фактичного порушення. І, отже, на нашу думку, розгляд справ про визнання права власності в тих випадках, коли у передбачуваного власника немає документів, які засвідчують його право власності, у позовному провадженні є недоцільним. Такі справи можуть розглядатися у окремому провадженні в якості справи про встановлення факту, який має юридичне значення, оскільки в даному разі спір про право відсутній, а також такі справи відповідають необхідним критеріям.

У порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо: а) згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; б) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; в) встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

Крім того, відповідно до п.1 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», наведений у ЦПК перелік фактів, які встановлюються судом, не є вичерпним. За наявності зазначених умов суд може встановлювати й інші факти, що мають юридичне значення, наприклад, факти прийняття спадщини, встановлення місця відкриття спадщини та фактів володіння будівлею на праві приватної власності.

Таким чином, на нашу думку, в разі відсутності спору щодо факту належності особі на праві власності нерухомого майна, при відсутності на це майно правовстановлюючих документів, суд має розглядати такі справи не в порядку позовного, а в порядку окремого провадження.

До умов пред'явлення позову про визнан-

ня права власності належать наступні:

1. Наявність об'єкту, на який заявляється вимога про визнання права власності. З урахуванням мети даного дослідження необхідна наявність нерухомої речі, право власності щодо якої оспорується або не визнається іншою особою.

Не можна не відмітити, що у правовій доктрині не спостерігається єдності думок відносно можливості визнання права на річ, яка знищена. Деякі автори вважають можливим визнання права на річ, яка не збереглася в натурі, втрачена, проте володілець права має певну зацікавленість у визнанні на неї речового права, яке піддається сумніву [11, с.217].

Представляється, що зазначена думка є помилковою. Оскільки визнання речового права є способом захисту порушеного права на певну річ, то цей спосіб не підлягає застосуванню, якщо річ знищена.

Більше того, стосовно до права власності встановлена спеціальна правова норма – п.4 ч.1 ст.346 ЦК України, яка встановлює, що знищення речі є підставою припинення права власності. Відповідно, право власності, яке вже припинилося, визнаним бути не може, тобто відсутність такого об'єкту тягне за собою неможливість визнання права власності на нього, оскільки немає речі – немає права власності на неї.

Інша справа, коли предмет позову зберігся в натурі, проте він був відчужений відповідачем. У цьому разі та обставина, що на момент розгляду справи об'єкт нерухомості, щодо якого виник спір, був відчужений, сама по собі не є підставою для відмови у позові про визнання права власності, оскільки на зміст права власності не впливають місце проживання власника та місце знаходження майна.

2. Невизначеність статусу речі, щодо якої йде спір про право власності.

Така невизначеність може бути як в очах невизначеного кола осіб, які не мають безпосереднього відношення до спірної речі, так і в очах певних суб'єктів, які претендують на

спірну річ, або мають певний інтерес у зв'язку з правовідносинами щодо спірної речі.

3. Наявність у позивача правового інтересу у зв'язку з річчю, щодо якої заявляється позов про визнання права власності.

Юридичний статус речі є невизначеним, проте заявник є зацікавленою особою і ця зацікавленість проявляється в тому, що він ініціює процес формалізації відносин щодо даної речі. Відсутність формальних доказів права власності на майно позбавляє власника можливості здійснювати реальні правомочності, головним чином, право розпорядження майном. Досягнення формальної визначеності у праві власності на майно усуває зазначені проблеми.

4. Наявність суб'єкту права власності.

За загальним правилом, позов на захист своїх інтересів заявляє сам власник, або його представник, повноваження якого оформлені належним чином. Виключення можуть складати випадки, коли на захист інтересів осіб, які не досягли повноліття, позов заявляють Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування або прокурор.

Відсутність власника позбавляє інших осіб можливості пред'явити позов про визнання права власності в його інтересах.

5. Наявність підстав, які підтверджують набуття права власності.

Право власності може бути набуто, і як наслідок, і визнано за власником тільки на тих підставах, які передбачені законодавством.

6. Відсутність підстав, які вказують на припинення права власності.

Для того, щоб були підстави у судовому порядку визнати право власності за особою, яка звернулася з відповідним позовом, суд має пересвідчитись, що право власності зазначеної особи не припинене одним зі способів, що встановлені законом.

По-різному визначається предмет позову про визнання права власності. В одних випадках, в якості такого називається вимога про

констатацію факту належності позивачу права власності на спірне майно [7, с.4]; в інших – матеріально-правова вимога позивача про визнання наявності спірного права власності і, як наслідок, утримання від дій, що порушують це право [11, с.199].

У рамках першого погляду суб'єктивне право розглядається як об'єктивна реальність, яку можливо пізнавати нарівні з фактами дійсності. Виходячи з цього, прихильники цієї точки зору вважають, що суд, розглядаючи питання про визнання права, нічого не створює, а тільки фіксує те, що вже є. Другий підхід розглядає суб'єктивне право як явище, «створюване» в ході судочинства і таке, що закріплюється в його результаті. Право отримує свою остаточну цілісність і силу тільки за підсумками судового процесу.

Лінгвістичний аналіз чинного цивільного законодавства України дозволяє зробити висновок, що прийняте у випадку пред'явлення позову про визнання права власності судові рішення може мати як правоконстатуючий, так і правовстановлюючий характер. Це пояснюється тим, що зі змісту ст.392 ЦК України випливає, що він пред'являється в разі, коли право власності у власника існує, але в нього немає достатньо доказів, для його підтвердження. Разом з тим, у ЦК існують окремі норми, які свідчать про те, що такий позов може бути поданий і тоді, коли право власності виникає у особи вперше і рішення суду є одним з елементів юридичного складу, який є підставою для виникнення права власності.

Разом із тим, такий стан речей не можна назвати задовільним. Визнання права необхідно відмежовувати від наділення правом. Визнання права повинно мати тільки констатуючий характер. Виходячи з цього, однією з умов застосування визнання права буде наявність права на момент звернення з вимогою про визнання. Застосування даного способу захисту права власності можливо, коли саме право вже існує і необхідно лише судові підтвердження цього факту.

Оскільки визнання права власності являє

собою спосіб саме захисту, позов про визнання права власності має подаватися тільки за наявності спору про це право, який, власне, і вирішиться при підтвердженні наявності права.

Зазначена позиція обумовлена тим, що захисту в силу ст.15 ЦК України та ст.3 ЦПК України підлягає тільки порушене право. Отже, факт порушення права підтверджується наявністю спору, коли суб'єктивне право оспорується, заперечується або не визнається іншою особою.

Саме тому визнання (підтвердження) права власності на нерухоме майно як спосіб захисту цивільних прав необхідно відрізнити від окремих способів набуття права власності зацікавленою особою, термінологічно легально позначені як «визнання права». Такі цивільно-правові способи набуття права власності не є випадками визнання права як способами захисту. У даній ситуації мова йде про первісно придбанні права (наділення відповідним правом). До таких способів згідно з чинним законодавством відносяться такі способи набуття права власності в юрисдикційному судовому порядку як визнання права власності на самочинне будівництво (ч.5 ст.376 ЦК України), визнання права комунальної власності на безхазяйні нерухомі речі (ч.2 ст.335 ЦК України), визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю (ст.344 ЦК України).

Таким чином, *позов про визнання права власності – це самостійний засіб захисту права власності, який полягає у підтвердженні наявності або відсутності спірного права на боці власника (позивача) або відповідача на індивідуально-визначену річ, яке здійснюється у позовному провадженні і не поєднано з поверненням майна чи усуненням інших перешкод, не пов'язаних з позбавленням володіння.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Гражданское право : учебник : Ч. 1 / Егоров И. Д., Елисеев И. В., Иванов А. А.,

Кротов М. В., и др. ; под ред.: Сергеев А. П., Толстой Ю. К. – М. : Проспект, 1997. – 600 с.

2. Советское гражданское право : учебник : Т. 1 / Безрук Н. А., Брагинский М. И., Вердников В. Г., Занковская С. В., и др. ; отв. ред.: Рясенцев В. А. – М. : Юрид. лит., 1965. – 560 с.

3. Венедиктов А. В. Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР / А. В. Венедиктов ; отв. ред. Павлов И. В. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – 267 с.

4. Ерошенко А. А. Личная собственность в гражданском праве / А. А. Ерошенко. – М. : Юрид. лит., 1973. – 208 с.

5. Яковлев В. Ф. Россия: экономика, гражданское право (вопросы теории и практики) / В. Ф. Яковлев. – М., 2000. – 187 с.

6. Добровольский Н. Иски о признании как средство защиты нарушенного права / Н. Добровольский, С. Иванова // Советская юс-

тиция. – 1977. – № 19. – С. 9–10.

7. Зевайкина А. Иски о признании права собственности / А. Зевайкина // Российская юстиция. – 2001. – № 8. – С. 49–50.

8. Серегина О. Л. О природе признания как способа защиты права собственности: вещно-правовой и обязательно правовой / О. Л. Серегина // Актуальные проблемы российского права. – 2009. – № 3. – С. 256–261.

9. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 256 с.

10. Киреева Т. Т. Защита права собственности : учеб. пособие / Т. Т. Киреева, С. И. Клишкин. – Алматы : Изд-во КазГЮА, 2000. – 72 с.

11. Скворцов О. Ю. Вещные иски в судебно-арбитражной практике / О. Ю. Скворцов. – М. : Интел-Синтез, 1998. – 368 с.

Другова В. А. Позов про визнання права власності як засіб захисту майнових прав осіб, які не досягли повноліття / В. А. Другова // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 116–122 [Електронний ресурс].

Досліджено особливості пред'явлення позову про визнання права власності на нерухоме майно. Проаналізовано умови пред'явлення такого позову, сторони та предмет такого позову в аспекті захисту права власності на нерухоме майно.

***

Другова В.А. Иск о признании права собственности как способа защиты имущественных прав несовершеннолетних лиц

Исследованы особенности предъявления иска о признании права собственности на недвижимое имущество. Проанализированы условия предъявления такого иска, стороны и его предмет в аспекте защиты права собственности на недвижимое имущество.

***

Drugova V.A. The Claim for Recognition of Ownership as a Way to Protect the Rights of Property Minors

This article is devoted to research features of a claim for recognition rights of real estate ownership. This work analyzes conditions for filing a claim, the parties and the subject in the aspect of real estate protection property rights.